

MONCADAPÈDIA
arxiu de memòria popular

Fitxa per la Moncadapèdia / Arxiu de memòria popular

Nom/Cognom	Carmen Guillem Camps
Data de naixement	1933
Títol	<i>Carmen Guillem Camps, 'la Guillema', del Forn de Manolo Belenguer</i>
Categories	Dona, treball, postguerra, forn, oficis, jutera
Data i lloc de l'entrevista	Dilluns 18 de gener de 2021, al forn familiar: Cr. Lepanto 50 // Cr. Cervantes 48 -Moncada
Equip entrevistador	Etnograma (Nelo Vilar, Laura Yustas)
Enllaç	https://youtu.be/uyzdg1Rj1z4
Extracte	https://youtu.be/DWQsoBfPwGo

Carmen Guillem Camps és una dona molt agradable, que s'explica amb molta gràcia i sentit de l'humor. Ens va acollir en el forn i vam compartir amb ella un ratet molt divertit. Té moltíssimes històries que contar i sap molt bé quines són més interessants per al poble: les més antigues, les més curioses, les més sorprenents. Moltes gràcies, Carmen, per compartir amb la Moncadapèdia seua vida singular i valuosa.

Sinopsi:

Carmen Guillem Camps [1933] ens parla de la seua vida com a dona treballadora. Ella va nàixer en Alfara, però va vindre a Moncada quan es casà i ha estat tota la vida treballant al seu forn familiar, l'actual Forn dels fills de Manolo Belenguer [del que [vam entrevistar al seu fill Manolo](#)]. Abans de treballar al forn va ser passejaora de xiquets i després va estar en les fàbriques de sacs de Vinalesa i després en la de Moncada. Ens parla de la seua experiència en cada treball i de com ha canviat el món des que va nàixer en 1933.

Transcripció:

Combreguí en l'any 42 crec que va ser, i en el forn s'havia mort una xiqueta xicotiu. I se quedà embrassà l'ama i quan tingué a l'atra me buscà a mi pa que la tinguera. Pa que la cuidara.

Sí, passejaora.

Vidrieres originals del Forn de Manolo Belenguer que encara es converven.

Veges. Als catorze anys entrí a Vinalesa a treballar. Passant el barranc a peu, fills, en l'auia per ahí. Tots a peu. Ara tots van en cotxe.

Sí, ara és molt més fàcil.

Dèssset pessetes a la setmana.

Bueno, mos estava contant que vosté [ha tingut] una vida de treballar des de molt menudeta.

Des de que me va parir ma mare. Nasquí en el 33.

Ah, pues, se va tragar tot el jaleo...

Tot el jaleo. La postguerra me la fiu tota.

La postguerra pitjor que el jaleo encara.

Sí senyor, sí senyor, sí senyor.

Vosté no és de Moncada.

Jo sóc d'Alfara.

Bueno, en fin, com si fora.

I el meu home naisqué en Alfara i se'n vingué a viure a Moncà, perquè el meu home son pare tenia un forn en Alfara.

Ah, amigo. Clar, tenia l'experiència.

I vené aquell forn, alquilà aquell forn, i és quan la fornera me va buscar a mi pa tindre-li la xiqueta. I ell se comprà este solar -el meu sogre- i se'l feu ací. Però açò no era açò, eh. Açò no era açò. El forn estava ahí en una cova de llenya... tot enfonat. Ací hi havia un passillo -ha estat sempre-, un comedoret, ahí la piqueta, una pica... una pica, i ací una portalà que ixíem tots per ahí i entràvem. Molt diferent tot.

Home, no ha canviat la cosa, mare meua.

No ha canviat, fill! En els anys que tinc. Quantes coses he vist!

Clar. Vosté ha passat la vida tamé en el forn m'imagine.

Sí.

Estàvem sentint-li a Manolo que se va emportar la fórmula dels *almendraos*.

Jo me casí, me deixí la fàbrica -me casí als vint-i-quatre anys-, me deixí la fàbrica i vivia dalt en el piso que era del meu sogre. I ací estava la meua cunyà, els meus cunyats fadrins. Norat i Càndida que no els coneixereu, bessons. I el meu home treballava ací, i vivíem dalt. I quan se casaren els meus cunyats el meu home que era el major agarrà el forn i jo. Jo ja venia un poquet en... sabent d'Alfara. I estiguí... mare meua. Dalt vaig viure... -al fill- ja combregàreu baix? Ja combregàreu baix. Pues dalt estaria jo cinc anys. Sí, en el piso de dalt. I me n'abaixí baix, fill, i hasta ara.

Bueno, millor baix que dalt, en fin.

Estic prou bé, dins del mal que hi ha per ahí.

Se veu molt bé.

La cama, m'operaren de una i l'atra no me va molt bé, però bueno, de pitjors n'hi han. Sempre dic igual: "de pitjors n'hi han".

Entonces la seua vida laboral va començar de passejaora de xiquets.

Sí. Jo alcomencí de passejaora de xiquets.

Mare meua.

Sí senyora.

Entonces no tindria molt de temps pa anar a escola.

Casi no aní.

Això era normal tamé.

Casi no aní a escola. Quan agarrí el forn, com no sabia molt sumar ni restar ni res... ací raere vivia un xic que era mestre i venia a donar-me lliçons pa poder estar en el mostraor, perquè no era analfabeta però poc faltava. El meu nom sempre l'he pogut fer, les direccions i tot, però ni sabia sumar ni sabia restar quan agarrí el forn.

Sobretot les xiquetes que això, que treballaven...

Sí, sí, treballàvem. Tots a treballar. I mon pare tenia terra i anàvem a turnos a la fàbrica. Primer quan estava de xiqueta no, però en acabant més fadrineta com anàvem a turnos... Turno treballar i turno a la terra a plegar quereguilles, a plegar cacau... a pegar tomates, a collir tomates, que tot això s'ha perdut, fills. Ací estava ple de

forment, ple de fesols, pocs taronjars... per ací, eh?, per ací. Tabaco, civà, herba pals bous -que criàvem bous-. Això ha desaparegut tot. Ara taronjar, taronjar, taronjar...

I ara el taronger també va cap avall.

Tamé va pac avall, que jo tinc dos o tres cunyats que en tenen i... [5 min.]

I que els pagaven a vostés quan anaven a passejar a un xiquet? Què els donaven?

Com?

A vosté què li donaven per passejar a un xiquet?

A mi què me donaven per passejar al xiquet? Set pessetes a la setmana. A la setmana.

I estaven tot el dia amb el xiquet?

Sí. Anava a les nou, me n'anava a casa, dinava, tornava a les dos o pac a les tres... A vegades la fornera dia -si hi havia faena- "no te'n vages i dina amb mosatros". I hasta les set de l'esprà o les huit estava en el forn.

Hasta que acabaven, sí, sí.

Hasta que vaig complir els quinze, o catorze... entràvem, antes dels catorze ja estàvem tots treballant. La majoria de amigues meues ni llegir ni escriure ni multiplicar ni dividir ni res. Jo en acabant pues este xic quan agarrí el forn és quan m'ensenyà un poquet a sumar, a restar i a dividir i ja està, ja no sé més [risses]. No, i ara ja no, se me s'ha oblidat. Perquè ara ja fa anys que no estic allà. Quan ho agarraren els meus fills... se jubilà el meu home -el meu home tenia sis anys més que jo- se jubilà primer ell i ja ho agarraren els meus fills. I jo encà seguia en el mostraor. Sí. Jo estiguí en el mostraor hasta els sixty-quatre que me jubilà. Treballant molt fill, molt, molt.

Treballar i criar als fills, mare meua.

Ara no, però ací quan agarrí açò... els dos xiquets xicotets, pa agarrar una xica no havia... lo que passa que en acabant tenia una germana fadrina i se'n vingué amb mi i m'ajudava. Per sort que morí ací en ma casa, era fadrina.

Una història tinc pa contar. Encà me'n recorde quan bombardejaven en Alfara i en la iglésia d'Alfara venien vi, carbó, serraaura...

En la iglésia?

En la iglésia, en la iglésia. En la iglésia, fill. En la iglésia.

Clar, van llevar tot el santerio i tot.

No, mira. En un altar havia serraaura, els sants no els llevaren.

Ah, no els van llevar. En altres puestos els van cremar.

Sí, en molts puestos els cremaren, però ací els respetaren.

Bueno, molt bé.

Ací només tiraren bales... tirs, a la fatxà i al castell que estava ahí en Alfara.

Clar, vosté se'n recorda de tot això.

I me'n recorde de quan mon pare... demanaren la Quinta de mon pare pa anar al frente. Estava en la carretera del Seminari que era una carretereta aixina, paraven els

camions i agarraven a tres quintes, de gent jove. I ma mare se quedà amb tres xiquetes xicotetes. Quan vingué mon pare tinguérem un atre... tingueren un xiquet i morí molt jove el meu germà, als cinquanta-dos anys morí. Se deixà un xiquet i dos xiquetes. Molt. He passat molt, fill. Fam no n'he passat molt perquè mon pare tenia terra, en el mataero de Moncà teníem un camp molt gran, criava ma mare gallines, mon pare criava bous. Fija't tu que criàvem els... [risses] Criavem... els bous mos els donaven fiats, fiat. I quan veníem el bou el que mos el havia venut se l'enduia i lo que sobrava si sobrava algo -que sempre sobrava un poquet- mos heu donava. Criava ma mare porcs i bacones... i tamé que teníem una casa en Alfara molt gran, un corral molt gran. O siga que fam fam no n'he passat, però capritxets ni uno fill. Reixos... reixos... no sóc racista, però mira si tinguí anys a una [nina] gitana pals Reixos... molt bonica, la cara de porcelana, ma mare la... juàvem tres o quatre dies i mos heu amagàvem i a l'any sigüent mos ho traïen a... Mira si quedí farta de la gitaneta que li tinc odio [risses]. Antes era aixina [10 min.]. Juàvem dos o tres dies, no jo, una majoria! Amagaven els juguets i pa l'any sigüent [risses]. Passàrem molt, fill, hi havia molt poquet. Danones no n'hi havien. Fruta lo mínim. Tot lo mínim, a lo justetet.

I en la fàbrica què feia vosté?

La fàbrica? Sacs. És la fàbrica de sacs de Vinalesa. I n'acabant entrí en la de Horts que ja me pillava més propet. Perquè tenia un tio que era mecànic i me posà ací en la de Horts. Hasta que me casí estiguí ahí. Allà aní tres anys. I en acabant hasta que me casí aní a Moncà.

Pues tamé per anar allà... Què treballaven, de matí o...?

A turnos. A les cinc del matí hasta... Bueno, se ficàvem a les cinc menos quart i no paràvem a esmorzar! No se parava a esmorzar! Fija't tu. I ara quidre a un obrer i se'n va al bar a esmorzar i està un hora [risses]. Pues sí. I en acabant quan vinguérem ací ja mos donaren un quart, era una atra època, havien passat tres o quatre anys, i mos donaren un quart per a esmorzar. Apressa, apressa se'l menjàvem...

Entonces s'alçarien a les tres del matí, a les tres o les quatre del matí pa estar...

Jo a les quatre i quart, pa anar a Vinalesa a peu. Sí. En acabant ací entràvem a les cinc i m'alçava pues mitja horeta antes perquè ací ho tenia més propet. I en acabant agarrí el forn i continuí alçant-me a les sis del matí. A les sis del matí tots els dies. Redéu! Tota la vida. Per això te dic, fill, queestic treballant de que me va parir ma mare. Érem tres germanes i un germà. Ja s'han mort tots, només quede jo assoles que sóc la més xicoteta. Fija't.

Bueno està molt bé, vosté faça-ho llarg.

Sí, jo estic prou bé encara. Lo que tinc por és que me falle açò [el cap]. Aixina és que tinc molt que contar, fill, molt. Però bueno, al costat de ma casa hi havia un quartel. Jo visc allà en el Seminari, però ma casa estava... mira, lindant a la... no sé si ho haureu vist, han fet una residència pa estudiants.

Sí, clar, clar.

Pues allí con una, dos i tres, de la residència pac allà la tercera casa... ma mare. Encà estic mirant als soldats fent lentejes. Mira si quedí farta de lentejes que ja no vull lentejes. Unes perolades de lentejes...

Anaven al ranxo vostés?

A vegades, quan mos avisaven, si nos no. Tenien que donar orden. I no teníem auia i anàvem al motor, que tamé mos donaven... Llevaven l'auia a dos per tres. Sí, sí. Hi havien les fàbriques de rajola, que n'hi havien nou en Alfara, i no en queda cap. N'hi havien nou fàbriques en Alfara. Per ahí pel Seminari per la carretera passava el tren, el tren a Alfara en els vagons a arregar els atovons. D'ahí a allà, vies per tots els puestos. I mira com estem ara. Hem passat molt. Hem passat molt. La postguerra... mare! Però bueno.

Molts forns feien algo d'estraperlo i això. Vosté tamé?

Claro! Era el estraperlo i l'amagaven quan sabíem que venia Fiscalia amagàvem el pa. Perquè els duïen les dones a coure, però els forners ne feien un poquet i el venien, això era estraperlo. I de quan en quan la Fiscalia... "ai, que ve la Fiscalia", se passàvem la veu uns als altres i amagàvem el pa. Sí, sí, sí, sí. Hi havien forners que els denunciaren, a mi no me denunciaren mai. Xiquets, mira, davant de ma casa hi havia una dona que en tenia nou [fills] i anava a treballar a San Diego. Tenia a l'atre costat que tenia set xiquetes. Mira entones. Tots descalços, tots malament. Ací a este costat, per sort que el de davant, 'la Castellones' que els dien, un carro en xafà u i el matà en l'acte. Ací al costat n'hi havien cinc. Pujà uno a un poste de la llum, que li dien Enrique i morí carbonitzat [15 min.]. Anem a vore, anem a vore qui estava més per allí amb set o huit xiquets. Ara uno, dos. Uno, dos... I hi ha qui no en vol [risses]. Fija't. Se passà molt, fills, en la postguerra se passà molt, molt, molt. I quan anàvem a treballar anava el sereno per el carrer. Sereno. I mos tocava "Sereno!"

Pa despertar-les?

Pa despertar-mos [risses]. Li pagàvem a la setmana dos o tres pessetes, no me'n recorde lo que era. I mos quidrava "està ploguent" i ja ixíem amb catiusques i paraigües. I a vegades molt deia "hui no plou, hui fa molt de aire". El sereno. Encà estic mirant-lo, un home xicotet.

Treballar en les fàbriques era bonico?

Sí, sí, jo treballava molt a gust. Jo estava fent fill pals sacs. Entrava l'espart per allà, hi havia una màquina que el triturava, una atra màquina que feia bobines, una atra màquina que feia les bobines més xicotetes... i quan aplegava a mosatros fèiem el fill. Unes volanderes que hi havia en una màquina, ficàvem el carret dalt i en unes volanderes que ací mos se... ací teníem un callo aixina, de parar el ferro, tot el dia parant el ferro. Però estava contenta, jo anava contenta a treballar.

Totes joves m'imagine...

Era jove, jove, hombre claro.

Bueno, en el forn suppose que arribaria Nadal o lo que fora i a fer pastissos i a fer de tot.

Sí, sí, hombre! Però és que antes venien totes les dones i se feien unes coles... Ara no, ara saps per què passa? Com està Mercadona que té de tot, estan tots els puestos que hi ha de tot i hi han tantes sucursals i els forns... Ara la que el vol del forn i el vol antic va al forn. Això està per descomptat, perquè ara a Nadal de pastissos... I ara bé Pasqua i gràcies a déu tamé... i això que la venta ha baixat un poquet prou per tot lo

que està passant: bars tancats, bars que només tenen dos tauletes... I... molt, fill, se passava, molt.

A més se despatxava molt de pa, m'imagine. No era com ara, entones era...

Jo he aplegat a fer mil panquemaets a les comunions. Fèiem panquemaos i xocolates.

Mil? Ostras, mil és molt.

Bueno, el meu home ajudant-mos i els xiquets que ja mos ajudaven i teníem dos treballs. Lo que passa és que això no me'n recordava de dir-vos-ho. I pa... bueno, pa! Moltíssim. Ara? Ni de tres parts una. Ningú vol menjar pa. Hi ha qui se l'endú que se'l compra Bimbo, qui se'n va al bar i se fa l'esmorzaret. La gent jove va als súper grans i carrega de tot. Com van a treballar casi tots, carrega de tot. I les majors anem morint, ací en el carrer majors queda Dolores i jo, -al fill- i tat? Perquè Maria ja no viu ací. Tot gent més jove, casi tots treballen, s'omplien els dissabtes el arcó i van traguent i van menjant, i les persones majors s'anem morint. Jo a vegades me'n recorde de les clientes que tenia... Mare meua! Si no en queda cap, cap!

Clar. Se vivia d'una altra manera, se vivia en el bàrrio.

Hombre. Fèiem uns rotllos aixina i unes patates, i fèiem unes... pa anar a treballar tortilla de lo que fora, llomello, costelles, amb faves, amb quereguilles, amb lo que duia el temps. Uns rotllos aixina pa anar a treballar. Ara... uns bocadillets aixina, una hamburguesa, una coqueta de sal, una... Ha canviat molt la vida. Vosatros no ho sabeu [risses].

No, jo ho sent dir als meus pares.

No ho sabeu.

Que són de la seua època els meus pares.

Pues els teus pares sí que se'n recordaran de algo.

Ja ho crec, ja ho crec.

Hi han tantes històries que contar.

Uh si hi han històries.

I tan males. N'hi han de dones i n'hi han de males [20 min.].

Clar, i més en la seua època que han viscut molt de jaleo. Primer uns, després els altres.

En la meua època havia un alcalde en Massarrojos, no me'n recorde com li dien, que a les quatre del matí li diu uno -això era en la postguerra- "Fulano, obri que sóc Fulano". Obrigué, li pegà un tir i el matà en l'acte. I en Vinalesa les xiques que anaven a treballar un poquet antes que jo estaven mortes en la carretera de Vinalesa, varen vore quatre o cinc. Sí. Encà està allí la creu, que no l'han llevà, m'estranya que lleven creus i ixa no la lleven. Allí les xiques de Vinalesa, que eren veïnes meues més majors que jo, que jo encà no anava a treballar, eixe acte jo no el vaig presenciar, però elles el presenciaren. Hi hagué un desmadre. Als catòlics els perseguïen.

Molt extremat.

Molt extremat.

Esperem no conèixer-ho més.

No. Però jo saps lo que dic? A vegades els ho dic a estos "volguera que vinguera una guerra sense morts, amb dos mesos de fam, perquè menjàreu de tot!". A u no li agrà açò, a l'atre no li agrà allò, l'atre no vol això... jo els ho dic, als meus néts els ho dic, dic "volguera l'abueta que vinguera una guerra de fam, no de morts, pa vore si se menjàveu tot lo que vos fique". La u aparta la bajoca, l'atre aparta els fesols, l'atre aparta si hi ha un trosset de cansalà... La hòstia! Amb la fam que he passat jo. I m'ho menjava tot.

Vostés han arribat a ser festers d'ací del barri o algo aixina?

Sí, sí, claro. El meu home ha fet dos festes. Jo no, a mi me tragueren clavariessa, però jo no volguí fer-la. En Alfara sí. En Alfara isquí de llauraora a la Mare de Déu d'Agost i de clavariessa en l'any 57 de la riuà. Hui férem la festa i esta nit que férem la festa mamprengué a baixar aigua i féu la riuà el desastre que féu en València. I anàrem, anàrem a vore el desastre que havia. Quan isquérem de treballar se n'anàrem a València set o huit xiques. I crusem les Torres de Serrans aixina, "ai, que s'ha quedat la sabata!", les sabates mos se quedaven en el fang. I un home diu "la figa vos s'havia d'haver quedat ahí, la figa!" [risses]. Ara, desastre més gran... desastre més gran no en voré. En el carrer dels Cistelleres que diuen el carrer de Baix, el carrer de Dalt... L'auia aplegava ahí dalt. Hi havien taulellets, havien taulellets perquè jo anava després, en ixe moment no, però "hasta aquí llegó el agua del 57". Ple de taulellets el carrer de Baix, si no els han llevat n'hi havien lo menos cinc o sis.

Encara ne queden taulellets. En vàrios puestos.

Sí, està senyalat.

Mare meua, què gran desastre. Bueno, ací tamé... No arribaven les riuas, però...

Però no. En Alfara el barranc a vegades se n'eixia i un dia per allà baix per la part de baix de les fàbriques de rajola però... N'hi hagué una, ara voràs, n'hi hagué una molt forta que baixà una vaca morta de Gàtova. Ho averiguaren després. I anà un carnisser d'Alfara i la pelà. La pelà pa la pell que les pells se valien a muntó. I quan ho averiguaren d'a on era la vaca i lo que havia fet el carnisser el denunciaren.

Mare meua... si anava a la mar.

Sí. I mosatros, ma mare, ma mare i tots, matàvem un conill i apegàvem la pell en la paret. I passava un home barat a agulles d'estendre i agulles de collir, barat a les pells. I barat a cabells "barat a cabells! Barat a cabells!". Com antes les dones duien molts topos, que ara no... Les dones de monyo llarg, ma mare era una d'eixes.

Topos, clar.

Topos. En el batidor ho amagàvem en un forat i quan passava el tio de "barat a cabells" el traïa i mos donava...

Això no ho he sentit dir mai.

No? Pues sí, fill. Mos donava mistos, a pesar que mistos no mos en faltaven mai perquè teníem la fosforera en Alfara i les veïnes treballaven algunes i mos en donaven, però quan passava l'home de "barat a cabells"... Hombre! Encà estic mirant-lo! I el

forat a on tenia ma mare els cabells [risses]. Ixiem tots, sí. I un safranero venent safrà per el carrer. Sí, sí, sí.

La gent se buscava la vida com podia.

Sí, sí, com podia.

Paraigüeros i de tot.

De tot. Hi havia u que venia graneres, ixe venia de Torrent. Els de Torrent tenien fama les graneres, de palma, no eren graneres com les de ara. Eren de palma i venia el torrentero, que era de Torrent, que el conec, el coneixia molt perquè eren tants anys la granereta. Com ma mare tenia la casa de terra i els taulells empisats i el corral de terra. I els carrers tots de terra. I tant de carro, hi havien uns batxes i uns clots aixina. Oi, en un clot de davant de ma casa morí el xiquet ixe, caigué, se ficà en el clot. I davant davant de ma casa està el refúgio que encà està la senyal. Ara no està ja la senyal perquè ja l'han fet tres o quatre vegades asfaltat, però jo baixí amb ma mare una vegà i ja no baixí més, ma mare tenia por al refúgio, s'ofegàvem. I quan bombardejaven se ficàvem baix de la escala i baix del llit.

Ací no van bombardejar molt, o sí?

No, no, molt molt no. Però ací no hi hagué molt de bombardeo.

El front no va arribar ací.

No, no. Lo fort fort fort ací no arribà. A on arribà més fort era per... a vore si sé dir-ho, per ahí Manises no, per eixa part... Paterna! Paterna estava el "picaero" que dien, el "picaero", que duien allí als homes i allí els afusilaven. El picaero de... Es passà molt.

Sí, han sigut uns anys... Els pitjors del segle per lo menos.

Sí. Pobrets, se morien els auelets plens de misèria, plens de misèria. Davant de ma casa havia un auelo, un auelet, que li dien 'el Tio Mans', no tenia ningú, pobret. I quan se va morir no hi havia ningú que el traguera. I el meu germà, què tindria el meu germà, dèsset o díhuit anys, buscà a tres o quatre amiguets d'ell i el portaren al cementeri. Havia molta misèria. Molta misèria! I ara ja veus, el que no té cotxe té no sé quantos, el que no té un xalet té dos xalets... Jo m'alegre, eh?, jo m'alegre, jo m'alegre. Jo quan me fiu el primer cotxe, mare, què poquets n'hi haven! I ara en ma casa n'hi han quatre cotxes, dos amotos i una furgona [risses]. Igual que entonces. Ojalà tinguera més coses pa contar-vos bones.

Bueno, ja mos ha contat algo, ja! [risses]

Bones i males, perquè de fadrina pues ho passí mal, en acabant treballant a les quatre o a les cinc del matí allà, i sempre venia barrancà, tots els hiverns venia barrancà. I si anàvem a rodar per València... a la central, estava allí la central, hasta Moncà mos costava més el viatge que el jornal que guanyàvem. Però claro, no podíem passar pel barranc. Aixina és que...

Bo és ixe barranc, mare meua.

Jo que veig ara tots treballant en cotxe -el que té faena-, i tamé ara els pobres que deuen lletres, que s'han comprat algo i no treballen, pobrets. Pense en ells i dic: açò està molt mal arreglat, açò.

Aniríeu un grup de xiques juntes a la fàbrica. De matí aniríeu totes juntes a la fàbrica. Un grupet de xiques.

A grupos, les meues veïnes i jo, les de l'atre carrer en grupos, a vegades per el camí s'ajuntàvem totes. De Bétera ixien a les tres del matí, Bétera! Que lo menos venien trenta, de Bétera. A les tres del matí que era l'únic tren que havia perquè els atres ja no aplegaven a hora. De trenta. A les tres del matí, no havien més trens, si agarraven el de les cinc -era tres, quatre i cinc- ja no aplegaven a hora. Pobretes. Encà me donaven més llàstima que mosatros, perquè mosatros, Alfara i Moncà, de Moncà tamé, aixina, i San Diego¹... San Diego era... Carpesa, Benifaraig, Massarrojos, Alfara... treballaven més de mil persones en San Diego, en tres turnos. Mosatros dos. Els sacs dos. La conserva que estava allà, dos. La fàbrica de la borra que estava allà a la carretera del Seminari, dos. A vore, cines n'hi havien el Ideal Rosales, el Gran Cinema, que al Gran Cinema anaven els nòvios, les parelles, era més sèrio, i el Ideal Rosales era joventut. I el Novedades que estava a este cantó el tancaren perquè no funcionava. Havien dos cines.

Era especialitzat, no sabíem això.

Entre setmana valia una pesseta el de verano, feien dos dies de verano, feien dos pel·lícules. A pesseta la entrà, i els dumenges a duro. Que a vegaes... un duro era molt, un duro era molt [risses].

I les xiques quan se casaven deixaven d'anar a la fàbrica?

Entonces una majoria se deixaven la fàbrica, una majoria. Que jo no me la volia deixar, perquè jo tenia companyeres casaes, però com el meu home treballava ací i me donaven piso debaes i pa debaes... El meu home diu "no, tu te despedixes". I me vaig despedir. Me donaren el despido. Allà teníem una portalà el meu home que ara té el meu fill un solar i criàvem porcs el meu home i jo, i quan traíem els porcs pues traíem un poquetet. Perquè ací hi havien: el meu home que era sis germans, sí; tres en una dona, que el meu sogre se quedà viudo molt jove. La meua sogra verdadera morí als vint-i-set anys, se deixà tres xiquets. Vivia en Alfara. El meu sogre vingué ací i se casà amb una d'ací i tingué tres xiquets més. Ja n'eren sis. Però estaven bé, saps, econòmicament sempre han estat bé. El meu sogre tamé criava ací porcs, que tinc un corral molt gran, ix a l'atre carrer, i se defenien prou bé. Jo del despido de la fàbrica comprarem tamé pienso pals porquets [risses]. Sí.

Bueno, i vosté es va deixar la fàbrica i es va ficar a treballar ací imagine.

Enseguida. Ui, als quatre o cinc anys que se casaren els meus cunyats. Jo me casí molt ben casà, no perquè tenia diners, que no tenien molts diners, però jo tenia una germana que tenia una tenda de roba molt important, i entonces me comprí un dot de categoria, gràcies a Déu. I encà el tinc. Mal fet, perquè ara... El meu llit era més xicotet

---

¹ Es refereix a la fàbrica de mistos «El Globo», que començà a funcionar en 1858 a l'antic Convent de San Diego en Alfara. L'edifici religiós, que data de 1595, va tindre un ús industrial des de la desamortització de Madoz. Els germans Moròder eren els seus titulars fins que va passar a pertànyer a l'Estat en 1896. Recentment -2012- s'ha declarat Bé de Rellevància Local i ha passat ser de titularitat municipal. Fonts: https://ca.wikipedia.org/wiki/Convent_de_Sant_Dídac
<https://www.elmeridiano.es/el-convento-de-sant-didac-dalfara-del-patriarca-se-rehabilitara-y-convertira-en-zona-de-eventos-y-sala-multiusos/>
<https://arqueologiaindustrial.wordpress.com/2010/11/03/alfara-del-patriarca-dice-adios-a-la-fosforera/>

i els meus fills tenen el llit més gran [risses] i tinc tots els cobertors i tot lo que me comprí... Però bueno, jo des de que me casí he estat prou bé, gràcies a Déu. Passàrem uns anys molt mal, però com se venia tant de pa, tant de pa, mos anava bé. Però mamprenqué a amainar, a amainar, a amainar... Mamprenqué... Quan mamprenqué Mercadona que ja fa anys, després encà anàvem prou bé, en acabant el Consum, en acabant, però bueno, encà se defenem. Encà se defenem prou bé [risses].

Vindria molta gent a coure m'imagine.

A coure! Nochebuena i Nadal carabasses i moniatos... Carabasses i moniatos i cacau... No tens ni idea lo que se fea. Ara, enguany no, ja no, ja n'hagué carabassa en tots els puestos i ja no, ja no. Ara saps lo que duen a Cap d'Any?, a Cap d'Any... no, a Nochebuena, Nochebuena. Borregos! Mig borreguet, cuixes de borrego... Cotxinillos. Enguany és el primer any, l'any passat estiguérem tota la vesprà coguent-ne, enguany com està això que se... [COVID-19].

Sí, s'ha parat tot.

Però mare meua. Sí. Moniatos i carabasses en aquell entonces... [risses], sí. Cassoles d'arròs al forn, pollastre al forn, costelletes al forn, tot al forn. Ara com totes tenen forn en casa i microondas i de tot s'apanyen. Ha canviat molt la vida.

I quan se feia la gent el pa en casa i se pastaven en casa, tamé li ho portaven a vosté a que...

Claro i cobràvem... el pesàvem després de cuít i crec que eren dos pessetes o tres pessetes per quilo. Teníem una bàscula i el pesàvem i segons els quilos que havien cobràvem.

Si han vist coses, mare meua [risses]. Ha canviat el món de punta a punta. Vosté ho ha vist tot.

Tot, fill.

Un forner de Foios ens contava que en el seu forn feien estraperlo secant els caliqueños dins del forn.

Com, com?

Els caliqueños, els purets.

Els purets! Sí. Mira, ací davant tenia un home, el tio Emilio. El tio Emilio -antes el forn anava de llenya i hi havia el cavó [?]; en acabant desaparegué- venia i fea "Carmen, seca'm açò" i jo -purets- "seca'm açò. -Vale". I bé un... era un auelet molt asseiat, i bé un representant i diu "auelo! Què menga vosté que està tan risuenyo i tan bé i li obri la bolsa dels purs i diu "mira lo que menge". Li obri de... *rabasetes*, dien *rabasetes*. Ai, què gràcia me feu el tio Emilio aquell dia! Els abaixava jo perquè ell era major i hi havia una escala, i li ho pujava i li ho abaixava jo en una bolsa, en una bolseta, en un saquet de tela, que entonces no hi havien borses de plàstic i arrollàvem els esmorzars amb diaris i amb l'Aleluya del poble. Que duien un Aleluya² els dumenges, repartien l'Aleluya, encà tinc jo un dalt de l'any... de l'any 70 crec que és, encà hi ha uno per dalt. El esmorzaret per anar a treballar en diaris. No havien paper d'Albal, ara va tot en

---

² Des del 25 de febrer de 1940. Setmanari d'informació de l'arquebisbat, celebrà el seu 75 aniversari en 2015.

paper d'Albal, paper d'Albal i bolsetes de plàstic i tot. Tot això no havia res, fill. Ni danones, ni cholekcs, de tot això no hi havia res, només que havien el llimonero que anava en un carro repartint llimonaes, el de l'auia que anava repartint auia, el safranero que repartia safrà i pebre roig [risses]. Tot era... Tot això s'ha acabat. Pues sí.

Bueno, vos deixem perquè tampoc volem abusar ací.

No, jo no tinc... Jo hasta allà a les dos que tanquem. Tanquem a les dos i obrirem a les cinc, però de vesprà els xiquets i les mares tenen por hasta d'eixir. De matí encara... Però de vesprà... I si fan el confinament això que feren l'atra vegà... Afonen a l'autònom, mos ofeguen.

I ara si mos fan parar pues una atra vegà. Esperem que no.

Esperem que no, espere que no, fill.

A vore si ens vacunen a tots i en tres o quatre mesos a viure una atra vegà.

Exacto, perquè pel confinament...

Bueno, no mos ha dit com li diuen.

Carmen Guillem Camps.

Molt bé.

[Risses] Nasquí en el 33. A ma mare li dien Adela i a mon pare Vicent.

Manolo [fill]-. Ella era coneguda per 'la Guillema'.

Carmen-. En Alfara mos coneixen per 'les Guillemes'.

Les Guillemes!

Guillemes. Guillem, Guillemes. És l'apellido i... "pac a on vas? -Pac a Guillem" i "Carmen, quina Carmen? -La de Guillem", 'les Guillemes' sempre. Perquè entonces gastàvem molts els... teníem molts apodos.

Apodos, sí, els pobles apodos.

Si jo te dic lo que havia en Alfara... És pa riure.

Conte, conte.

Conte?

Sí, clar.

La 'tia Cagà'.

Mare meua.

El 'tio Pixum', 'Piu de Ferro' [risses]. Espera, espera, espera.

Manolo-. Alguno normal digues.

Carmen-. Ui, hi havien molts, ara no me'n recorde [risses], el 'tio Mans', el 'tio Mans' que era ixé que jo vos he dit que va morir.

Ai, pobret.

La 'tia Cirera'. Ai, ai, ai... La 'tia Culot'. Claro.... La 'Melona'. Ai, ai, n'hi havien molts, teníem tots malnom. Tots. Apellidos tamé "a Fulano de tal, a Fulano de tal", però

malnoms d'eixos malnoms ficats... Mare. Mare. Pues sí, fill. Jo cada vegà que pense jo dic, jo tinc huitanta-set anys, no m'ho crec que tinga jo ixa edat.